

อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้ : บทสำรวจเบื้องต้นจากเอกสาร

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์*

ชุมชนวาทะ

“คำพูดของเราคืออาวุธ” (Our Word is Our Weapon)

มาร์กอส, ผู้นำขบวนการชัปปาติस्ता

“แสงสว่างมาจากจุดเล็ก ๆ ที่มีดที่สุดของท้องถิ่น”

นิรนาม

“รางวัลนี้เป็นของขบวนการชุมชน เพราะเสียงที่ตั้งออกไปเป็นเสียงที่มาจากชาวชุมชนทุกคน”

ประยงค์ วรรณรงค์

1. บทนำ

แม้ว่ากิจกรรมการพัฒนาชุมชนในภาคใต้จะก่อตัวและมีความเข้มแข็งมาอย่างช้านาน แต่ก็เพิ่งจะได้รับความสนใจจากสังคมและรัฐอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ นับแต่พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ประกอบกับกับวิกฤตการณ์การพัฒนาระยะหลักในสังคมไทย เกิดการแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเป็นชุมชนได้รับความสนใจและนำมากล่าวถึงกันมากขึ้นทั้งในแง่ทฤษฎีและการปฏิบัติ เพื่อให้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนาและโครงข่ายนิรภัยทางสังคมรองรับแรงกระแทกจากผลกระทบทางเศรษฐกิจ **เหล่านี้**เองที่ทำให้กิจกรรมการพัฒนาชุมชนในภาคใต้ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่เกี่ยวกับการ **ออมทรัพย์**และสวัสดิการชุมชน การจัดการทรัพยากร ได้รับความสนใจทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชนด้วยตนเองมากขึ้นตามลำดับ เกิด/ กลายเป็นชุมชนต้นแบบสำหรับการเรียนรู้ และนำไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวาง ยิ่งเมื่อประยงค์ วรรณรงค์ แกนนำชุมชนไม้เรียง ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้รับรางวัลแมกไซไซ สาขาพัฒนาชุมชน เมื่อกลางปี พ.ศ.2547 ที่ผ่านมา นับเป็นคนไทยคนที่ 20 ที่ได้รับรางวัลนี้¹

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ปัจจุบันกำลังศึกษาในระดับปริญญาเอก สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยนเรศวร

¹มหาวิทยาลัยทักษิณได้มอบปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการพัฒนาชุมชน ให้กับประยงค์ วรรณรงค์ ในคราวพระราชทานปริญญาบัตร ปีการศึกษา 2547 เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2548 ที่ผ่านมา, นับเป็นเรื่องที่น่ายินดีที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้เปิด “พื้นที่” ให้กับปราชญ์ชาวบ้านจากรากหญ้า แม้ว่าจะล่าช้าไปบ้างก็ตาม

ขณะที่คณะกรรมการพิจารณารางวัลแมกไซไซได้ให้เหตุผลในการมอบรางวัลอันทรงเกียรติและทรงคุณค่านี้ให้กับ ประยงค์ว่า “...ผลงานของประยงค์ รณรงค์ ได้สร้างแรงบันดาลใจให้กับคนจนหรือชาวบ้านได้ลุกขึ้นมาแก้ปัญหา ด้วยตนเอง...” และแม้เขาจะประกาศว่า “...รางวัลนี้เป็นของขบวนการองค์กรชุมชน เพราะเสียงที่ดังออกไป เป็นเสียงที่มาจากชาวชุมชนทุกคน...” (อ้างอิงในสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547) แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารางวัลนี้ ได้ทำให้ทั้งตัวประยงค์และชุมชนภาคใต้ได้เดินทางมาสู่กระแสสูงของการยอมรับอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย หากแต่มีวิวัฒนาการ อุปสรรค ขัดขวาง กระบวนการสรุปบทเรียนและการเรียนรู้ร่วมกันมาอย่างยาวนานจนสามารถสร้างอัตลักษณ์ อำนาจ และ พื้นที่ทางสังคมของชุมชน ให้มีพื้นที่ว่างสำหรับการส่งเสียงความเป็นชุมชน หลังจากตกอยู่ใต้ภาพลักษณ์ (Image) และอัตลักษณ์ที่ถูกครอบงำและหีบยัดโดยสังคมและรัฐในแง่ลบมาอย่างยาวนานในห้วงความเป็นมาของชุมชน ภาคใต้

บทความนี้จึงเขียนขึ้นเพื่อสำรวจและวิเคราะห์ว่าชุมชนภาคใต้ถูกสร้างขึ้นให้ภาพลักษณ์และอัตลักษณ์แบบใด ขณะเดียวกันชุมชนตอบโต้เพื่อลบภาพลักษณ์ ยืนยัน ตอบโต้และโต้ตอบอัตลักษณ์ครอบงำจนสามารถสร้างพื้นที่ ทางสังคมให้เกิดการยอมรับได้อย่างไร โดยใช้แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ การเคลื่อนไหว และอำนาจซึ่งเป็นแนวคิด ของสำนักหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) มาเป็นกรอบและแกนหลักในการวิเคราะห์และตอบคำถาม เนื้อหา ในบทความนี้ประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ (1) แนวคิดที่ว่าด้วยอัตลักษณ์ อำนาจและการเคลื่อนไหว (2) อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้ และ (3) บทสรุปและข้อสังเกต

2. อัตลักษณ์ อำนาจและการเคลื่อนไหว

อัตลักษณ์ (Identity) มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินคำว่า Identitas เดิมใช้คำว่า Idem ซึ่งมีความหมายว่า เหมือนกัน (The Same) คำว่า “อัตลักษณ์” เป็นคำที่ใช้กันโดยทั่วไปในศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยมีจุดเริ่มต้นและ พัฒนาขึ้นมาในสำนักปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) โดย จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead, 1863-1931) ที่ได้กล่าวถึงตัวตน (The Self) ว่าเป็นสมรรถนะอันเป็นของมนุษย์โดยเฉพาะ ในการที่จะคิดคำนึงถึงธรรมชาติและสังคมนรอบตัวผ่านการสื่อสารและภาษา โดยตัวตนนั้นเกิดจากการได้รับ อิทธิพลมาจากสองแนวทาง คืออิทธิพลจากสังคมโดยตรงและและอิทธิพลของตัวเอง ผ่านกระบวนการที่มีขั้นตอน 2 ด้านที่ปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ด้านหนึ่งคือ “Me” อันเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นใน สังคม ขณะที่ “I” เป็นพฤติกรรมและลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล “I” และ “Me” ปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลาโดยที่ “I” จะทำหน้าที่ในการเชื่อมร้อย “Me” ที่หลากหลายให้เข้าด้วยกัน (Popenoe, 1993) ตัวตนจึงสามารถยืดขยายได้ ตามขอบเขตของความสัมพันธ์ที่เราต่อสิ่งอื่น ซึ่งขอบเขตความสัมพันธ์ที่วันนี้ก็อาจสิ้นไหลไปมาได้ขึ้นกับ ตัวแปรต่าง ๆ ทางสังคม เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ ความคาดหวังทางสังคม (อภิญา, 2543) กล่าวได้ว่าแนวคิดของ มีดเป็นรากฐานและแกนความคิดสำคัญในการอธิบายแนวคิดที่ว่าด้วยอัตลักษณ์ในระยะต่อมา (Dorothy and et al., 1998)

ความหมายของอัตลักษณ์โดยพื้นฐานนั้นจะเกี่ยวข้องกับความหมายที่ซ้อนทับ คาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสังคม ซึ่งหมายถึงโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดพฤติกรรมการแสดงออกที่เกี่ยวข้องกับบทบาท หน้าที่ ความสัมพันธ์ทางสังคมของปัจเจกบุคคลต่อคนอื่น ๆ ในสังคม กับอัตลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความคิดและการตีความของปัจเจกบุคคลในการนิยามและให้ความหมายของตนเองเมื่อสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัว อัตลักษณ์จึงมีมิติที่ซ้อนทับระหว่างโครงสร้างสังคมที่กำหนดปัจเจกกับการนิยามของปัจเจกในฐานะผู้กระทำการ (รัตนา, 2546) อัตลักษณ์ไม่ใช่ความหมายที่มีอยู่แล้วโดยอัตโนมัติในตัวมันเองหรือกำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับคนหรือสิ่งของ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและมีลักษณะเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา สาระสำคัญของความหมายของอัตลักษณ์ก็คือจิตสำนึกส่วนตัวและจิตสำนึกส่วนรวมในระดับสังคมที่เกิดจากการนิยามว่าตัวเองคือใคร มีความเป็นมาอย่างไร แตกต่างจากคนอื่น กลุ่มอื่นในสังคมอย่างไร และใช้อะไรเป็นเครื่องหมายในการแสดงออกอัตลักษณ์ดังกล่าว (พัฒนา, 2546) เป็นการกอรปขึ้นและดำรงอยู่ในการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองและคนอื่นรับรู้เรา โดยมีกระบวนการทางสังคมในการสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อคนและกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม (ประสิทธิ์, 2547)

อัตลักษณ์มีได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล (Individual Identity) และอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม (Collective Identity) ในระดับปัจเจกบุคคล บุคคลหนึ่งอาจจะมีหลายอัตลักษณ์อยู่ในตัวเอง เช่น เพศ ชาติ ช่วงชั้นทางสังคม อาชีพ เป็นต้น ส่วนอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มนั้นถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งบนพื้นฐานของความเหมือนกันของกลุ่ม ย่อมมีความแตกต่างกับกลุ่มอื่นมาเป็นตัวกำหนดความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มของตน (ประสิทธิ์, 2547) ดังนั้นเมื่อเรากล่าวถึงอัตลักษณ์ของชุมชนจึงหมายถึงตัวตนและอัตลักษณ์ร่วมของสมาชิกในชุมชนที่ผ่านกระบวนการยอมรับซึ่งกันและกัน (Mutual Recognition) ภายในกลุ่มและการยอมรับความเหมือนกันภายในกลุ่ม ซึ่งจะส่งผลต่อความสมานฉันท์ภายในกลุ่ม ความพยายาม ความต้องการหรือประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน (ธีรยุทธ, 2547)

อย่างไรก็ดี อัตลักษณ์นั้นไม่ได้มีลักษณะที่เป็นเอกภาพและเป็นหนึ่งเดียว แต่เกิดจากการเชื่อมร้อยขององค์ประกอบต่างๆ ของวาทกรรม กล่าวในทัศนะและสำนวนภาษาของสจวร์ท ฮอลล์ (Stuart Hall, 1997) อัตลักษณ์เป็นเพียงชิ้นส่วนหลายๆ ชิ้น ที่ถูกประกอบรวมขึ้นมาในบริบทต่างๆ นั้นหมายความว่าในบริบทสถานการณ์อย่างหนึ่งอาจมีการเชื่อมต่อชิ้นส่วนต่างๆ และการแสดงออกในลักษณะหนึ่ง แต่เมื่อบริบทเปลี่ยนแปลงไปอาจมีรูปแบบการเชื่อมต่อและแสดงออกในอีกรูปแบบหนึ่ง เขาจึงสรุปว่าอัตลักษณ์เป็นผลรวมของวาทกรรมหลากหลายชุดที่อาจขัดแย้งหรือส่งเสริมกัน อัตลักษณ์จึงมีขอบเขตที่เลื่อนไหล ยืดหยุ่น เป็นเวทีของการต่อรอง หยิบยืมตีความและต่อสู้ในกระบวนการของการนิยามและให้ความหมาย (ปิ่นแก้ว, 2546) โดยนัยนี้อัตลักษณ์จึงเป็นกระบวนการและพื้นที่ทางสังคมที่มีการปฏิบัติการอย่างหลากหลายเพื่อช่วงชิงและสร้างตำแหน่งแห่งที่ของกลุ่มตนในประชาสังคม

ดังนั้นการแสดง / สร้างอัตลักษณ์จึงมีรากฐานที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม^๖ และอำนาจในหลากหลายรูปแบบเพื่อเป็นการแสดง สะท้อนตัวตนและอัตลักษณ์บนพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนชายขอบที่ถูกปกปิด กดทับด้วยยาทกรรมและรหัสหมาย (Code) ที่ไม่อาจสะท้อนตัวตนที่แท้จริงของตนออกมาได้ การเคลื่อนไหวสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อส่งเสียง ยืนยันการมีอยู่จึงเกิดขึ้น ในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มสิทธิสตรี ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการคนผิวดำ (Black Civil Right Movement) ขบวนการสลัมและคนไร้บ้าน ฯลฯ เกิด / กลายและพัฒนาไปสู่การเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่^๗ ที่หลากหลายมิติ

การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) เพื่อสร้าง/แสดงตัวตนและอัตลักษณ์นั้นจะเคลื่อนไหวในลักษณะที่ท้าทายและสร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ โดยมีพื้นที่สาธารณะเป็นฐานการเคลื่อนไหว และปฏิบัติการทางการสื่อสารในประชาสังคม โดยมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพัฒนาทางเลือกสำหรับวิถีชีวิตเพื่อสร้างนวัตกรรมทางวัฒนธรรมและสร้างสรรค์วิถีชีวิตแบบใหม่ (Creation of New Life Style) สำหรับเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิต (Scott, 1990) หรือสร้างสิ่งที่ฮาเบอร์มาส เรียกว่า หลักไวยากรณ์ใหม่ ในชีวิต (The Grammar of Form of Life)

การเคลื่อนไหวเหล่านี้จะปฏิบัติการ (Action) และแสดงออกโดยรากหญ้า (Grassroots) และประชาสังคมในระบอบประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) หรือประชาธิปไตยในระดับรากหญ้า ซึ่งแตกต่างจากเคลื่อนไหวในอดีตที่มุ่งปะทะกับอำนาจรัฐ ล้มล้างอำนาจรัฐโดยตรง (ดูไชยรัตน์, 2542 ; ฌูฟองส์, 2547) หากแต่

ในอดีตเมื่อกล่าวถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเรามักนึกถึงการชุมนุมประท้วง เดินขบวน การระดมมวลชนเพื่อกดดันแต่เพียงอย่างเดียว แต่การเกิดขึ้นของปัญหา ปรากฏการณ์ทางสังคมสมัยใหม่ในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วิกฤตการณ์เมืองแบบตัวแทน ฯลฯ ทำให้แต่เดิมแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เคยถูกกีดกันเป็นชายขอบของ การศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา ขยับเข้ามาเป็นแก่นแกนของการศึกษาในด้านนี้มากยิ่งขึ้น เป็นการปรับตัวเพื่อสามารถอธิบาย ปรากฏการณ์ใหม่ๆ ทางสังคม เพราะปรากฏการณ์เคลื่อนไหวเหล่านี้ในหลายกรณีไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมืองเสมอไป หากเป็นไปเพื่อสร้าง แสดง ยืนยัน อัตลักษณ์ วัฒนธรรมและพื้นที่ทางสังคม เป็นต้น ประเด็นสำคัญในเชิงทฤษฎี การมองมิติความสัมพันธ์ของการเคลื่อนไหวกับอัตลักษณ์ หรือที่เราเรียกกันอย่างหลวมๆ ว่าการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ (Political Identity) ทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนต่อเนื่องระหว่างผู้กระทำทางสังคม (Agency) และโครงสร้างทางสังคม (Structure) เป็นความสัมพันธ์เชิงวิภาษ (Dialectic) ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา

ในทางทฤษฎีอาจมีข้อโต้แย้งและคำถามได้ว่าสิ่งที่เรียกว่า “ใหม่” ของขบวนการนั้นมีความใหม่มากน้อยแค่ไหน เพราะขบวนการแนวใหม่ ในตะวันตกนั้นปฏิเสธการจัดรูปแบบองค์กรแบบจัดองค์กร (Organization) ทำลายพลังอำนาจรัฐและทุน ปกป้องวิถีของความเป็นปัจเจกชนจากการรุกรานภายนอก ในขณะที่ในสังคมประเทศกำลังพัฒนาหรือแม้แต่ในสังคมไทย ขบวนการเหล่านี้มักมีฐานการเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ความเป็นชุมชน ขบวนการคนจนคนชายขอบ จึงปฏิเสธและหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะปะทะและท้าทายพลังทางการเมืองของรัฐและทุน การพยายามที่จัดว่า “ใหม่” หรือ “เก่า” จึงอาจไขว่ไขว่ได้ง่ายเพราะเงื่อนไขและวิวัฒนาการทางสังคมที่แตกต่างกันอยู่มาก ขบวนการแนวใหม่ในที่นี้จึงเพียงชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวแนวใหม่นั้นมิได้มีรากฐานการก่อเกิดจากแนวคิดเรื่องชนชั้น หรือความขัดแย้งเชิงชนชั้นตามแนวคิดและทฤษฎีมาร์กซิสต์, “ใหม่” ในที่นี้จึงมีหลายนัย เช่น อาจหมายถึงชุมชนและความเป็นชุมชน อัตลักษณ์ ทางเลือกการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพศสภาพ เพศวิถี เป็นต้น กระนั้นก็ดี “ใหม่” นั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่มีการวิวัฒนาการ สั่งสมรูปการณัจิตสำนึกและบริบททางสังคม เข้ามาเกี่ยวข้องมาก การถกเถียงในประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับบทความนี้ จึงจะไม่อภิปรายรายละเอียดในที่นี้ สนใจประเด็นนี้เพิ่มเติมโปรดดู Scott (1990) ; Tarrow (1998) ; Canel (2000) ; ไชยรัตน์ (2542)

มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การเคลื่อนไหวช่วงชิงการนิยามและให้ความหมายอัตลักษณ์เพื่อสถาปนาความเป็นเจ้า¹ (Hegemony) พร้อมกับปิกหมุดแห่งความหมายในปริมลทลของสังคม กล่าวอย่างรวบรัดก็คือการเคลื่อนไหวเพื่อปลุกจิตสำนึกและร่วมมือกันสร้างอัตลักษณ์นั่นเอง (Canel, 2000)

การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์นั้นไม่ได้มีความหมายเพียงแค่อัตลักษณ์ที่เกิดจากการนิยามตนเองจากการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นเท่านั้น แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับกลไกและสถาบันทางสังคม เมื่อก้าวถึงอัตลักษณ์จึงต้องพิจารณาและคำนึงถึงพลวัตอำนาจควบคู่ไปด้วย เพราะอำนาจนั้นสัมพันธ์อยู่กับความรู้ ความจริงที่เชื่อมโยงกับระบบ ระเบียบและสถาบันทางสังคม เป็นความรู้และความจริงที่สร้างผ่านภาษา วาทกรรมและการปฏิบัติทางวาทกรรมในชีวิตประจำวัน ดังนั้นในความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น จึงสามารถก่อให้เกิดอำนาจได้ตลอดเวลา เป็นอำนาจที่อยู่ในทุกปริมลทลของสังคม ไม่ได้ถูกผูกขาดไว้อย่างเด็ดขาดโดยศูนย์กลาง หากแต่สามารถสร้างขึ้นได้ในทุก ๆ ที่ของสังคมไม่ว่าจะเป็นศูนย์กลางหรือชายขอบก็ตาม

รูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนจากการเคลื่อนไหวทางอัตลักษณ์จนสามารถสร้างพลังอำนาจและการต่อรอง ที่เพิ่มสูงขึ้น คือการเคลื่อนไหวทางสังคมและบทบาทของชุมชน ผ่านกระบวนการทางวาทกรรมและการต่อสู้ในชีวิตประจำวันที่กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมในการแสดงออกความมีตัวตนและอัตลักษณ์ขึ้นมาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวของประชาชนจากรากหญ้าและประชาสังคมกลุ่มต่างๆ (อานันท์, 2541)

ตัวอย่างงานวิจัยที่น่าสนใจ เช่น วิจัยนิพนธ์ของอรุณญา (2544) ได้ศึกษาพลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ กรณีศึกษาชาวม้ง จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ประดิษฐ์ของรัฐที่กักขังชาวม้งไว้กับภาพลักษณ์อันเลวร้ายของผืนและการค้าฝิ่น การสร้างภาพแทนความจริงของรัฐผ่านการปฏิบัติการทางภาษา วัฒนธรรม สื่อสารมวลชน จนกลายเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ครอบงำสังคมโดยทั่วไปอย่างไม่รู้ตัว เชื่อและยอมรับกันว่าชาวม้งเป็นผู้ที่ทำลายศีลธรรมของสังคมจากการปลูก เสพ และค้าฝิ่นเป็นยาเสพติด เป็นผู้ทำลายความมั่นคงของชาติ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่อัตลักษณ์ของตนถูกกักขังและถูกบีบให้มีทางเลือกน้อยลงสำหรับการดำรงชีวิต ประกอบการตื่นตัวในสังคมทั้งในระดับชาติและนานาชาติในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน การเมืองนิเวศ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในบริบทเช่นนี้ชาวม้งก็ได้สร้างกระบวนการตอบโต้ต่อการกระบวนกรกักขังทางอัตลักษณ์ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกนิยามและให้ความหมายโดยรัฐใน 2 ลักษณะ คือ การตอบโต้ต่อการกักขังอัตลักษณ์และวาทกรรมครอบงำ และการปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับรัฐและวาทกรรมครอบงำ จะเห็นได้ว่าปฏิกริยาการตอบโต้ของชาวม้งเพื่อรักษาพื้นที่ของตนเองเอาไว้ เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นเรื่องของการผูกขาดโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอีกต่อไป ขณะเดียวกันการพัฒนาของรัฐก็ควรที่จะเปิดที่ทางให้กับความแตกต่าง หลากหลายของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ด้วยการมีพื้นที่สำหรับการแสดงถึงตัวตนและอัตลักษณ์จึงเป็นหนทางสำคัญที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประชาสังคม การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

¹ แนวคิดเรื่องการสถาปนาเพื่อครองความเป็นเจ้า เป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนอขึ้นมาโดยอันโตนิโอ กรามสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) ชาวอิตาลี ซึ่งเขามองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ยั่งยืนนั้นจะต้องเปลี่ยนแปลงความคิดของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมเสียก่อน ด้วยการทำให้ระบบคิด ความคิด ความรู้ วัฒนธรรมของกลุ่มตน กลายเป็นระบบคิด ความคิด ความรู้ และวัฒนธรรมหลักของสังคมด้วยการทำสงครามเพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ซึ่งสนามและพื้นที่ในการทำสงครามเพื่อแย่งชิงให้ฝ่ายตนมีฐานะนำในความหมายของกรามสกีก็คือสังคมหรือประชาสังคมนั่นเอง ในแง่การประยุกต์ในบทความนี้การแย่งชิงความเป็นเจ้าผ่านการปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อสร้างและขยายขยายพรมแดนพื้นที่ที่เปิดกว้างสำหรับการตีความและสร้างภาพตัวแทนใหม่

งานวิจัยของรัตนา (2546) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีมะเนากับการสร้างความเป็นตัวตนของ คนกะฉิ่น เมืองมิทจินา ประเทศพม่า และการที่คนกะฉิ่นนำพิธีนี้มาเพื่อเสริมสร้างอำนาจการต่อรองของตนเอง ผลการศึกษาพบว่าความเป็นตัวตนของคนกะฉิ่นที่แสดงผ่านพิธีมะเนาที่มีหลายมิติที่ซ้อนทับกันอยู่ด้านหนึ่ง เป็นการสื่อถึงตัวตนของคนกะฉิ่นในด้านความเชื่อด้านศาสนา ความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม กับมนุษย์และความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีมาอย่างยาวนาน ด้านหนึ่งมีนัยสะท้อน ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการเรียกร้องสิทธิทางการเมือง การปกครอง ความเสมอภาคทางการเมือง อัตลักษณ์เชิงการเมืองเหล่านี้เกิดขึ้นในบริบทแวดล้อมรวมทั้งโครงสร้างทางการเมืองที่ขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ผู้นำและปัญญาชนของกะฉิ่นจึงเลือกพิธีมะเนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองโดยมีเป้าหมายอยู่ที่สิทธิที่จะปกครองตนเอง ภายใต้การปกครองแบบสหภาพและ ความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันกับกลุ่มชนอื่นๆ พิธีมะเนาจึงเป็นทั้งการสร้างสรรคทางวัฒนธรรม การประยุกต์ วัฒนธรรมมาใช้ในการสร้างชุมชนในจินตนาการและพลังอำนาจในการต่อรองท่ามกลางความสับสนอลหม่าน ทางการเมืองในประเทศพม่า

บทความวิจัยของโรส (Rose, 1995) เรื่อง “Intergroup Relations : Political Action and Identity in the Deaf Community” ที่ศึกษาความสัมพันธ์ของการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนคนหูหนวกกับการเคลื่อนไหว ทางการเมือง เธอชี้ว่าการสร้างตัวตนของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับ 2 องค์ประกอบที่สัมพันธ์กันคือ อัตลักษณ์ ปัจเจกบุคคล (Personal Identity) และอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ซึ่งสร้างขึ้นผ่านการรวมกลุ่ม เพื่อปฏิบัติการทางการเมือง (Political Action) จากการที่เห็นว่าตนและกลุ่มตนไม่ได้รับการจัดสรร/ แบ่งปัน ทรัพยากรในสังคมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนอื่นๆ ในสังคม รวมทั้งใช้ประเด็นและ เงื่อนไขเหล่านี้เป็นจุดในการสร้างจิตสำนึกทางการเมือง กิจกรรมภายในชุมชน และการก่อตัวของขบวนการ ภายในชุมชน

งานวิจัยของปีเตอร์ แวนเดอร์เกิสต์ (Peter Vandergeest, 1993) เรื่อง “Constructing Thailand : Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship” ที่ศึกษาวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในยุคสร้างชาติและ วาทกรรมของการต่อสู้ของชาวนาในพื้นที่อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เขาได้ชี้ให้เห็นว่าในยุคของการสร้างชาติที่ ชนชั้นปกครองเริ่มเปิดรับและนำวาทกรรมการพัฒนาแห่งความทันสมัยมาใช้ในกระบวนการพัฒนา รัฐได้สร้าง ความชอบธรรมในการควบคุมสิทธิของปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐ (Citizenship) ด้วยการอ้างสิทธิ ตามกฎหมายสากล ขณะเดียวกันเมื่อการพัฒนาภายใต้วาทกรรมพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบต่อ ชนชาวนาและชุมชน ชาวนาก็ใช้วาทกรรมของรัฐในเรื่องสิทธิของพลเมืองและกฎหมาย มาย้อนศรเพื่อสร้าง ความชอบธรรมและเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ ต่อต้าน การปฏิเสธการถูกเอารัดเอาเปรียบหรือปกป้อง ผลประโยชน์ของตนและชุมชน เช่น เมื่อนายทุนสมคบกับข้าราชการสูบที่ดินสาธารณะ ชาวนาก็ใช้สิทธิตามกฎหมาย ในการเคลื่อนไหวคัดค้านในรูปแบบต่างๆ เช่น การเปิดโปง การเดินขบวน การใช้ศิลปะพื้นบ้านหนังตะลุง มาสะท้อนปัญหาความจริง และโคกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นกับชาวนา เป็นต้น

ในบทนำของหนังสือเรื่อง “Community Grassroots Democracy, and the Transformation of Social Life” โดยไมเคิล คอर्फแมน (Michael Kaufman, 2000) ซึ่งเป็นบทสังเคราะห์งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชุมชนในระดับรากหญ้าและการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นฐานบทบาทและศักยภาพของชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจและการตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหา รวมทั้งกระบวนการในเสริมอำนาจชุมชน โดยใช้กรณีศึกษาในประเทศคิวบา คอสตาริกา โดมินิกัน เฮติ จาเมกา และนิการากัว พบว่าการเคลื่อนไหวของชุมชนและขบวนการเหล่านี้สัมพันธ์อยู่กับแบบแผนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Form of Popular Participation) การปฏิบัติการทางสังคมและการเมืองในระบอบประชาธิปไตยทางตรง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนผ่านไปสู่การปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างอำนาจใหม่ อำนาจในทัศนะของเขาจึงเป็นทั้งวิธีการของการเปลี่ยนแปลงและการให้ความหมายใหม่ในความสัมพันธ์ทางอำนาจของสังคม

แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัยเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ดิ้นรนของประชาชนที่ก้าวข้ามความเป็นปัจเจกบุคคลไปสู่ความเป็นกลุ่ม องค์กร เครือข่ายและขบวนการ (กิตติพัฒน์, 2547) เป็นการเคลื่อนไหวที่นอกจากจะเพื่อร่วมมือกันสร้างอัตลักษณ์แล้ว ยังเป็นการเคลื่อนไหวที่มีภาพตัวแทนของการสร้างความเป็นชุมชน ความเสมอภาค ความเป็นธรรมและยุติธรรมในสังคมอีกด้วย (Meade, 2004)

3. อัตลักษณ์ชุมชนภาคใต้

พื้นที่ภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศเป็นคาบสมุทรที่ขนาบด้วยชายฝั่งทะเล 2 ด้านคือ ทะเลอันดามันและทะเลอ่าวไทย นอกจากนี้ยังมีเทือกเขา ที่ราบลุ่ม ทะเลสาบ และลุ่มน้ำต่างๆ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ลุ่มน้ำปากพนัง พุมดวง สายบุรี เป็นต้น ด้วยลักษณะภูมินิเวศดังกล่าว การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภาคใต้จึงมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศและภูมินิเวศท้องถิ่น สามารถจำแนกชุมชนภาคใต้ออกเป็น 4 ลักษณะคือ ชุมชนชาวเขา ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวเล และชุมชนเมือง

ชุมชนชาวเขา การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลักษณะนี้มักตั้งอยู่ในเขตที่สูงตามชายเขา ไหล่เขา หรือริมควนบริเวณตอนกลางของภาคและส่วนที่ลึกลงไปในพื้นดิน ในอดีตมักเรียกขานชุมชนเหล่านี้ว่า “พวกเขา” “พวกบก” “พวกควน” หรือ “โหมเหนือ” “โหมบก” “โหมควน” อาชีพหลักของชุมชนคือทำสวน ทำไร่ หางของป่า และอาจมีที่นา เล็กน้อยเพื่อการบริโภค

ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวนาปรากฏเด่นชัดในแถบลุ่มแม่น้ำและทะเลสาบสงขลา ได้แก่บริเวณจังหวัดสงขลา นครศรีธรรมราช และพัทลุง สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม และอาจมีภูเขาหรือควนชั้นสลับไปมาในบางพื้นที่ ชุมชนในลักษณะนี้เราเรียกกันโดยทั่วไปว่า “พวกนา” หรือ “โหมนา” อาชีพหลักคือการทำนาปลูกข้าว

ชุมชนชาวเล ชุมชนชาวเลปรากฏอยู่ทั่วไปในพื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลทั้งทะเลอันดามัน ทะเลอ่าวไทยและทะเลสาบสงขลา ผู้คนที่ตั้งชุมชนในเขตนี้มักถูกเรียกว่า “พวกเล” หรือ “โหมเล” เพราะมีอาชีพหลักการประกอบอาชีพประมง ด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ประกอบขึ้นเอง เช่น โข ลอบ อวน เป็นต้น

ชุมชนเมือง ชุมชนเมืองเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการขยายตัวทางการค้าในภาคใต้ โดยเฉพาะตามหัวเมืองหลักๆ เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา ตรัง เป็นต้น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายและการใช้แรงงานในเขตเมือง โดยเฉพาะผู้ใช้แรงงานที่อพยพมาจากพื้นที่รอบนอกที่ประสบปัญหาในการประกอบอาชีพและการเข้ามาเสี่ยงโชคเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีในการดำรงชีวิต โดยทั่วไปเรามักเรียกกลุ่มผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองว่า “ชาวเมือง” หรือ “โหมเมือง”

แม้ว่าผู้คนและชุมชนในชุมชนต่างเหล่านี้จะมีความเป็นอยู่ วิถีชีวิต แบบแผนในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ออกไปตามลักษณะภูมิประเทศและภูมิโนคของชุมชนท้องถิ่น แต่ก็มีระบบการพึ่งพิง พึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทั้งเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าขาย จนเกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ ของการ พึ่งพิงและพึ่งพาอาศัยทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและชุมชน เช่น ชุมชนชาวเขานำผลผลิตจำพวก เครื่องยา สมุนไพร ผลไม้ พืช และเปลือกไม้ย้อมสีผ้า มาแลกเปลี่ยนกับข้าวสาร กุ้งแห้ง ปลาเค็ม เกลือ กะปิ กับชุมชนชาวนาและ ชาวเล เป็นต้น การติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนต่างๆ เหล่านี้ ได้พัฒนาไปสู่ระบบของ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่เห็นได้เด่นชัดในอดีตก็คือความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “เกลล” , “อ้ายเกลล” หรือ “อ้ายเกลลเขา อ้ายเกลลเล อ้ายเกลลนา” ในภาษาพูดของชาวบ้านภาคใต้ มีการพัฒนาระบบการ “ผูกเกลล” , “ผูกตอง” หรือ “การออกปาก-กินวาน” ขึ้นมาในการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องและยาวนานจนกลายเป็น เครือข่ายทางสังคม (Social Network) และโครงข่ายนิรภัยทางสังคมของชุมชน (Social Safety Net) ใน สภาวะที่ชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ของการผลิตการบริโภคและขีดจำกัดของทรัพยากรอันเนื่องมาจากความ แตกต่าง ด้านภูมิโนคของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ทำให้รูปแบบและลักษณะของชุมชนในภาคใต้มีลักษณะเป็นชุมชนเครือข่าย (Network Community) ที่มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ อยู่ตลอดเวลามากกว่าจะเป็นชุมชนหมู่บ้าน (Village Community) ที่โดดเดี่ยวตัวเองจากโลกภายนอก (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541) ประกอบกับพื้นที่ภาคใต้ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มี ลักษณะทางภูมิศาสตร์แบบคาบสมุทร ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเปิด มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่น ชาติอื่นที่เดินทางเข้ามาค้าขายเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดประสบการณ์ชีวิตอย่างกว้างขวาง และหลากหลายในการดำรงชีวิตจากการปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ ทำให้ชุมชนในภาคใต้มีลักษณะเป็นชุมชน เรียนรู้และมีพลวัตอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้สถานะของการเป็นชุมชนชายขอบ อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ส่วนกลางทำให้ชุมชนหันมาแสวงหาทางรอดของชีวิตในรูปของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าที่จะรอรับ ความช่วยเหลือจากรัฐ เงื่อนไขเหล่านี้เองที่ได้หล่อหลอมเป็น “ตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้” และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและวิถีแบบคนใต้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

3.1 ภาพลักษณ์และการให้ความหมายจากสังคมและรัฐ

เมื่อกล่าวถึงตัวตนของคนและชุมชนในภาคใต้ แม้ว่าในภาพกว้างสังคมโดยทั่วไปจะมองว่าเป็นพื้นที่ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้คนมีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่เมื่อมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และคนในพื้นที่แล้ว คนและชุมชนในภาคใต้มักถูกมอง ตั้งคำถามและให้ความหมายในแง่ลบ เรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่ตั้งทางกายภาพของพื้นที่ที่อยู่ไกลจากส่วนกลาง เมื่อใช้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ในการวัด บ่อยครั้งที่ถูกมองว่าห่างไกลความเจริญ เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน นิยมความรุนแรง ดุร้าย ไม่มีเหตุผล ชอบใช้กฎหมายมากกว่ากฎหมาย ในรายงานวิจัยเรื่องผูกโยด : วิถีและพลังของการผูกเกลล ผูกตอง และขนบนิยม อุปลัมปี ของอาคม (2544) ได้สะท้อนตัวตนของคนใต้ออกมาอย่างน่าสนใจว่า

การออกปาก-กินวาน จะเป็นกิจกรรมที่เกิดจากการไหว้วานเพื่อนบ้านมาช่วยกันลงแรงทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่มีการคิดค่าแรง, ซึ่งการไหว้วานจะใช้วิธีการบอกกล่าวด้วยวาจา และเรียกการไหว้วานลักษณะนี้ว่าการ “ออกปาก” ขณะเดียวกันผู้ออกปากจะต้องเลี้ยงอาหาร ผู้มาร่วมกิจกรรมลงแรง ผู้ที่ไปร่วมลงแรงจึงใช้คำว่า “ไปกินวาน” เมื่อตัดสินใจไปร่วมลงแรงให้ผู้ออกปาก (สนใจอุไรละเอียดเพิ่มเติม ใน สุทธิวงศ์, 2542)

“...คนปักษ์ใต้มีท่าที่แข็งกร้าว คารมจัดจ้าน ชอบโต้แย้ง หยิ่งทรนง อ่อนน้อมถ่อมตนต่ำ
หัวมอ สะตอสามัคคี...”

หรืองานวิจัยอันอื้อฉาวและโด่งดังมากชิ้นที่สุดในสังคมไทยในปี พ.ศ. 2543 เรื่องหัวเขือกัววชน ซึ่งเป็นการ
ศึกษาวิจัยในบริบทของกีฬาหัวเขือกัววชน โดยอาศัยมุมมองจากการเป็นคนในท้องถิ่นและชื่นชมกีฬาหัวเขือกัววชนเช่นเดียวกัน
ของอาคม (2543) ก็ได้สะท้อนภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนใต้ได้เป็นอย่างดีว่า

“...คนปักษ์ใต้เป็นคนหยิ่ง ทรนง มีท่าทีไว้เชิงไม่เปิดตัวก่อนเมื่อพบคนแปลกหน้า ฉับไว
ในการตั้งกระทู้หาข้อโต้แย้ง ชอบทำตัวเป็นหัวเรือใหญ่ ชอบชิงการนำ ดิ่งเดียวและเสี้ยงสู้
ไม่ยอมรับและเสียเปรียบใครง่าย ๆ เล่นพรรคเล่นพวก สะตอสามัคคี มีนิสัยบริการ
และปรนนิบัติต่ำ ไม่ยอมทำงานรับจ้างและไม่สบายใจที่จะทำตามบงการของคนอื่น...” หรือ
“...คนใต้ฝึกฝืนการเมือง เจ้าอัยหมอความ สู้หัวชนฝา...” (จรรยา, 2542)

ซึ่งก็สอดคล้องกับผลการศึกษาของสุทธิวงศ์ (2544) ที่ได้สะท้อนว่าด้วยบุคลิกภาพและตัวตนข้างต้นทำให้
คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมมีความรู้สึกในแง่ลบ โดยมองว่า

“...เป็นคนแข็งกระด้าง หัวมอ ขาดคารวะธรรม หยิ่ง ดุ ดื้อรั้น ปกครองยาก อัดตาสง
เป็นนักเลง พูดไม่ถนอมน้ำใจคนอื่น ไม่เก็บกัการมณเฑาะว์ โง่งมงาย พูดจาขวานผ่าซาก เมื่อ
เผชิญหน้ากับหมู่คณะอื่นมักออกมาเผชิญหน้าและปกป้องกันเอง...”

อย่างไรก็ดีในขณะที่ตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้จะถูกให้ความหมายในแง่ลบ ตัวคน
ในชุมชนท้องถิ่นภาคใต้กลับมองเห็นเป็นคุณค่าและตระหนักในความเป็นตัวตนและอัตลักษณ์ดังกล่าว เช่น
ชาวชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่เกิดจากพวกไพร่หนี่ทัพจากไทรบุรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 1 โดยชักชวนกันหนี่ทัพ มาตั้งชุมชนแถบเทือกเขาหลวงตรงที่ราบระหว่างหุบเขาและห้อมล้อม
ด้วยภูเขาสูง เพื่อป้องกันการตามล่าของทางราชการ ประวัติศาสตร์เหล่านี้ชาวคีรีวงในปัจจุบันยังคงบอกเล่าและ
ถ่ายทอดให้ลูกหลานของตนเองฟังด้วยความภาคภูมิใจในความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวของบรรพบุรุษ (ฉัตรทิพย์และ
พรพิไล, 2541) และถูกนำมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกป้องชุมชนจากการรุกรานของภายนอก หรือเมื่อ
ประสบภัยทางธรรมชาติชุมชนก็ใช้เงื่อนไขเหล่านี้มากอบกู้และรื้อฟื้นความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว เป็นต้น
ในรายงานวิจัยของนักวิชาการในท้องถิ่นต่างก็ยืนยันว่าคนในท้องถิ่นต่างมีความภาคภูมิใจและเชื่อว่านี่คือตัวตนและ
อัตลักษณ์ที่แท้จริง (วิมลมาศ, 2547) ขณะเดียวกันก็นำอัตลักษณ์ดังกล่าวมาต่อรอง ตอบโต้ และโต้ตอบการ
ครอบงำอัตลักษณ์จากสังคมและรัฐที่สะท้อน/แสดงและครอบงำผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม กลไกและ
สถาบันที่เป็นทางการของรัฐ

3.2 การต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบทางอัตลักษณ์

จากการศึกษาพบว่าชุมชนนำอัตลักษณ์มาต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบอัตลักษณ์ที่ครอบงำจากรัฐและสังคมใน
ลักษณะของการตีความและให้ความหมายต่อตนเอง ผ่านการเคลื่อนไหวทางของชุมชน การพัฒนาชุมชน และ
กิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตแบบปกติประจำวัน

การต่อรอง ตอบโต้และโต้ต้นทางอัตลักษณ์ของชุมชนภาคใต้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา นับแต่ช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และเป็นช่วงที่หน่วยงานภาครัฐได้นำความรู้และกิจกรรมการพัฒนาใหม่ๆ เข้ามาในพื้นที่ภาคใต้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มอาชีพต่างๆ ฯลฯ กิจกรรมและความรู้ใหม่ๆ เหล่านี้แม้สอดคล้องกับปัญหา แต่ก็ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนมากนัก ประกอบกับปัญหาของระบบราชการ และความไว้นือเชื่อใจระหว่างรัฐกับชุมชนที่เปราะบางอยู่แล้วเป็นทุนเดิม ทำให้การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้มักจะไม่ประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ ทางกลับกันชุมชนภาคใต้กลับสามารถนำอัตลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้นมาเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้าง ต่อยอดจิตสำนึกและแปรเปลี่ยนเป็นพลังและศักยภาพในการร่วมไม้ร่วมมือกัน ในการปกป้องและพัฒนาชุมชนของตนอย่างหลากหลาย ทั้งในรูปของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน องค์กรเครือข่าย และประชาสังคมในทุกกระดับ เช่น การพัฒนาชุมชนด้านสุขภาพ วิสาหกิจชุมชน การจัดสวัสดิการชุมชน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้มักดำเนินไปในลักษณะลัดรัฐ/ข้ามรัฐ และพัฒนาเป็นเครือข่ายทั้งเครือข่ายระดับชุมชน พื้นที่ ประเด็นปัญหา หรือเครือข่ายระดับภาคเพื่อหนุนเนื่อง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์การพัฒนาชุมชนซึ่งกันและกัน การดำเนินกิจกรรมในลักษณะนี้เกิดขึ้นบนฐานคิดที่สำคัญ คือการที่พวกเขา/และ เธอมองเห็นว่ารัฐไม่สามารถเป็นที่พึ่งของชุมชนได้อย่างแท้จริงและบ่อยครั้งการเข้ามาของรัฐทำให้กิจกรรมการพัฒนาต้องเผชิญกับปัญหาทั้งจากการพยายามเข้ามาแทรกแซงความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งก็สอดคล้องผลการวิจัย ภาคสนามของสงบ (2546) ที่พบว่าชุมชนในภาคใต้เกือบครึ่งหนึ่งที่เห็นว่ารัฐบาลสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น การช่วยเหลือกันเองในหมู่เครือญาติและพวกพ้องในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในระบบ คิดของพวกเขา/ และเธอเหล่านั้น

“...ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ หลีกเสี่ยงที่จะเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงานภาครัฐโดยตรง เพราะเห็นว่ามีแต่เสียกับเสีย หนทางที่จะชนะคือการใช้ญาติ พี่น้อง และพรรคพวก...”

ผู้นำชาวประมงพื้นบ้านที่คัดค้านการทำนากุ้งในทะเลสาบสงขลา ได้สะท้อนความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...เขา (รัฐ, ผู้เขียน) มักจะเน้นและมาส่งเสริมให้พึ่งตนเอง แต่ไม่ดูว่าสาเหตุที่แท้จริงนั้นมาจากไหน ผมขอถามว่าใครนำโครงการของชาวต่างชาติมาทำนากุ้งบ้านเรา...น่าเสียที่ทิ้งทะเลสาบนั้นมาจากนายทุนใหญ่ทั้งเพ (ทั้งนั้น, ผู้เขียน) เราพึ่งตนเองได้ตรงไหน การดำเนินชีวิตของพวกเขาชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบคงจะไม่มีปัญหาอะไร ถ้าไม่มีสาเหตุจากภายนอก เราพึ่งตนเองได้...” (อ้างถึงในสงบ, 2546, เน้นคำโดยผู้เขียน)

หรือชาวศรีวิชัย จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ดำรงวิถีชีวิตโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “นาย (เจ้าหน้าที่รัฐ, ผู้เขียน) ก็อยู่ส่วนนาย เราก็ออยู่ส่วนเรา” รัฐจึงเป็นสิ่งที่แปลกแยก แดกต่าง น่ารังเกียจ เป็นคู่ตรงกันข้ามของความขัดแย้งและมีท่าทีปฏิเสธมากกว่าปฏิสัมพันธ์เชิงร่วมมือ สำนัก “นายรักเหมือนเสือกอด”, “ลูกศิษย์สมภาร ลูกหลานเจ้าวัด” ก็สะท้อนข้อความข้างต้นและตัวตนได้เป็นอย่างดี กล่าวอีกนัยหนึ่งการตระหนัก ในคุณค่าและจิตสำนึกเกี่ยวกับตัวตนในการดูแลและช่วยเหลือตนเองมาโดยตลอด ทำให้ชุมชนทางภาคใต้มีลักษณะเป็น “ชุมชนอธิปไตย” และ “พึ่งตนเอง” มากกว่ารอรับความช่วยเหลือจากภายนอก ขณะเดียวกันก็เรียนรู้ที่จะปฏิเสธการหยิбыื่นเข้ามาจากภายนอกหากเห็นว่าไม่สอดคล้องกับระบบคิด วิถีชีวิตของชุมชน ดังคำกล่าวที่น่าสนใจ ของประยงค์ที่ว่า

“...ชาวบ้านต้องมีบทบาทหลักในการพัฒนาชุมชน เพราะชาวบ้านคือคนในพื้นที่
ข้าราชการนำนโยบายจากส่วนกลางมาปฏิบัติ บางครั้งไม่เข้าใจ วิเคราะห์ชุมชนไม่ได้
หรือคนนอกเข้ามาพัฒนาไม่กี่ปีก็ย้ายไป ชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืนก็เกิดขึ้นไม่ได้...”
(อ้างถึงในสุทธาสินี, 2547)

กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนภาคใต้หลาย ๆ กิจกรรมได้แสดงออกถึงความเข้มแข็ง พลังและจิตสำนึกแห่งการพึ่งตนเองและการรวมตัวกันเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง ต่อสู้กับการรุกรานของรัฐและทุน โดยมีอุดมการณ์ที่สำคัญคือการสร้างความเข้มแข็งภายในและการปฏิสัมพันธ์กับภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือทุนอย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียม แม้ในท่ามกลางการไหลบ่าของทุนนิยมและการรุกรานของรัฐ ลงสู่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนก็ยังสามารถรับมือและปรับตัวเองให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเช่นเดียวกัน จากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติพัฒนาไปสู่การพึ่งพาอาศัยในเชิงแลกเปลี่ยนผ่านกลไกการจัดการทุน เช่น จากการช่วยเหลือกันในด้านแรงงานที่เรียกว่าการออกปาก-กินวาน ได้ปรับเปลี่ยนเป็นแชร์แรงงาน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานที่มีกฎเกณฑ์ที่ซับซ้อนขึ้นกว่าเดิมแต่ยุติธรรมมากขึ้น⁶ จากเครือข่ายเกลาปรับเปลี่ยนเป็นเครือข่ายใหม่ในรูปแบบที่แตกต่างออกไปที่จังหวัดนครศรีธรรมราช มีการจัดตั้งเครือข่าย “ขมณา” ซึ่งเกิดจากรวมตัวกันของกลุ่มยางพารา กลุ่มไม้ผล และกลุ่มนาข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนทุนและผลผลิตซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ชุมชนยังได้ประยุกต์หลักการคุณค่าของประเพณีและพิธีกรรมเก่า ๆ มาใช้ในชุมชน เช่น การประยุกต์พิธีบวชนาคนมาเป็นบวชต้นไม้ การสืบทอดแม่บ้านการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ เป็นต้น (ไพบูลย์, 2540 ; สุทธาสินี, 2547)

⁶แชร์แรงงานก็มีรากฐานมาจากการออกปาก-กินวาน แต่มีการปรับเปลี่ยน ประยุกต์ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน มีการกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นระบบระเบียบมากขึ้น แต่ก็ตั้งอยู่บนฐานคิดของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้แลกเปลี่ยนแรงงานและเครือข่ายทางสังคม (สนใจดูรายละเอียดเพิ่มเติมในงานวิจัย, 2537)

และเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ (ทุน) กับชุมชน การต่อรอง ตอบโต้และโต้ตอบก็เป็นไปอย่างเข้มข้นตามแบบฉบับและลีลาเชิงอัตลักษณ์ของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของชุมชนจากกรณีปัญหาต่างๆ ดังต่อไปนี้

• การต่อสู้แพ่งและย่องเงียบของกลุ่มออมทรัพย์

การต่อสู้แพ่งของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเกิดขึ้นในบริบทที่ภาครัฐพยายามเข้ามาจัดระบบเกี่ยวกับการออมทรัพย์และกลุ่มออมทรัพย์ที่เริ่มจะขยายตัวใหญ่ขึ้นและกว้างขึ้นไปเรื่อยๆ ในช่วงกลางทศวรรษที่ 2530 โดยเห็นว่า “กลุ่มออมทรัพย์เป็นกลุ่มเถื่อน” และพยายามที่จะผลักดันให้มีการจดทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมายหรือนำเงินไปฝากกับสถาบันการเงินของรัฐ แต่ก็ได้รับการคัดค้านอย่างหนักจากชุมชนและผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ เพราะพื้นฐานการเกิดขึ้นของกลุ่มออมทรัพย์ก็เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน เป็นแหล่งเงินทุนให้สมาชิกกู้ยืมไปประกอบอาชีพและสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ ในสภาวะที่ไม่สามารถเข้าถึงสถาบันการเงินของรัฐได้มากกว่าที่จะสร้างการยอมรับเพื่อให้สามารถเข้าถึงสถาบันการเงินในระบบต่างๆ อัมพร ต้วงปาน ผู้นำกลุ่มสัจจะออมทรัพย์คลองเปี้ยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ได้กล่าวถึงกรณีนี้ที่น่าสนใจว่า “...ต้องการให้เราพึ่งตนเอง แต่ทำไมเมื่อระดมทุนได้แล้ว จึงต้องไปฝากและกู้ที่ธนาคาร ซึ่งเท่ากับเอาดอกเบี้ยไปให้ธนาคาร ชาวบ้านก็ยังคงอยู่เหมือนเดิม แต่ถ้ามีสถาบันการเงินของเราขึ้นมาเอง สมาชิกสามารถมากู้กลุ่มของตัวเองไปใช้ประโยชน์ได้ทุกเรื่อง สิ่งที่ดีที่สุดคือเราสามารถรักษาดอกเบี้ยให้เป็นของเราเองในที่สุด ...ได้เงินปันผล...” (อ้างถึงในสงบ, 2546)

ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินกิจกรรมโดยอิสระและปราศจากการแทรกแซงจากภายนอก เป็นสิ่งที่ยืนยันในระบบคิดที่ถูกต้องของชุมชนได้เป็นอย่างดี ในปัจจุบันหลาย ๆ พื้นที่ได้อพยพออกกิจกรรมไปสู่การจัดสวัสดิการชุมชนอย่างน่าสนใจ เช่น การเติบโตของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านนาหว้า อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ที่เริ่มต้น จากเงินทุนหมุนเวียนจำนวน 860 บาท ในปี พ.ศ. 2522 เพิ่มขึ้นเป็น 31,161,447 บาท ในปี พ.ศ. 2544 ผลกำไร จากดอกเบี้ยของกลุ่มที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นี้ กลุ่มได้นำไปจัดสรรผลประโยชน์หรือผลกำไรบางส่วนไปลงทุนและจัดตั้งกองทุนชุมชนขึ้นมา มีการจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อเป็นสวัสดิการให้แก่สมาชิกในเรื่องที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวัสดิการค่ารักษาพยาบาล ที่สามารถจ่ายค่ารักษาพยาบาลให้แก่สมาชิกได้ถึงร้อยละ 90 ในปัจจุบัน นอกจากนี้กลุ่มยังได้จัดตั้งกองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาคุณภาพของชีวิตขึ้นอีกมากมาย ครอบคลุมทั้งด้านการรักษาพยาบาล ดูแลคนชรา ช่วยเหลือคนพิการ พัฒนาสวนครัว พัฒนาอาชีพ พัฒนาการผลิตและเศรษฐกิจของชุมชน ฯลฯ การจัดสวัสดิการเหล่านี้ได้ช่วยบรรเทาปัญหาความเดือดร้อนอันเกิดจากรายได้ไม่พอเพียง และบรรเทาปัญหาภาระหนี้สิน เสริมสร้างคุณภาพของชีวิต ช่วยให้สมาชิกยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในทางสังคมวัฒนธรรมช่วยให้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกลับมาแน่นแฟ้น เกื้อกูลกันมากขึ้น (ณรงค์, 2544) สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มนอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการยกระดับและพัฒนาชีวิตของชุมชนแล้วยังเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างการตื่นตัวทางการเมืองและสำนึกประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวได้ว่าการรวมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนเป็นเสมือน “การปฏิวัติรากฐานจิตสำนึกของชุมชนแบบย่องเงียบที่สุด แต่ทรงพลังที่สุดของชุมชนภาคใต้”

• การปกป้องทรัพยากรทางทะเลของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้

สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ก่อตั้งเป็นทางการเมื่อปีพ.ศ. 2536 จากการรวมตัวของชมรมชาวประมงพื้นบ้านใน 13 จังหวัดภาคใต้ ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรชายฝั่งที่ถูกทำลายและลดลงอย่างรวดเร็ว จากการประกอบกิจกรรมประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นการใช้อวนรุน อวนลาก การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย การใช้เรือปั่นไฟจับปลากระตัก การทำลายป่าชายเลน เป็นต้น เป้าหมายสำคัญของการจัดตั้งสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ จึงอยู่ที่การร่วมกันแก้ไขปัญหาการกำหนดแนวทางในการป้องกันและพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การทำงานของสมาพันธ์ฯ จะประกอบไปด้วยกิจกรรมต่างๆ ใน 3 ระดับ คือ กิจกรรมในระดับพื้นที่ เน้นการเก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลชุมชนเพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูล และการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน กิจกรรมในระดับเครือข่าย เน้นการพัฒนาแกนนำและพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายผ่านการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ และกิจกรรมในระดับนโยบาย เน้นการผลักดันการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายและโครงสร้าง เช่น การผลักดันขยายแนวเขตอนุรักษ์จาก 3,000 เมตร เป็น 5,000 เมตร แนวทางการวางแผนพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น การเคลื่อนไหวของสมาพันธ์ฯ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาจะเน้นการนำเสนอปัญหาและวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านสู่การรับรู้ของสาธารณชนเพื่อเปิดมุมมองการรับรู้ใหม่ของสาธารณชนที่มีต่อชาวประมงพื้นบ้าน ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงเข้ากับการปฏิบัติการทางสังคมและการเมืองผ่านระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยทางตรง และการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของสมาชิก มีการนำสื่อมวลชนลงพื้นที่ การระดมมวลชนปิดปากอ่าวและทำเรือสงขลา เพื่อเรียกร้องให้รัฐมนตรีลงมาเจรจา การเจรจากับรัฐมนตรีบนเรือประมงกลางทะเลแทนที่จะเป็นห้องประชุมที่ทางราชการจัดให้ ฯลฯ การเคลื่อนไหวของสมาพันธ์ฯ ได้รับความสนใจและเห็นใจจากสังคมมากขึ้นเรื่อย เพราะสามารถชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องเฉพาะผลประโยชน์ความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชาวประมงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ผลประโยชน์ที่สังคมจะได้รับจากการมีทรัพยากรที่เหมาะสมและเป็นธรรมอีกด้วย

• การปกป้องชุมชนลุ่มน้ำคลองคราม⁷

ทรัพยากรในลุ่มน้ำคลองคราม จังหวัดสุราษฎร์ธานีถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว ทั้งจากผู้อพยพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การสัมปทานป่าไม้ โครงการชลประทาน และโครงการปลูกป่าสัมปทานขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทำให้ประชาชนในพื้นที่รวมตัวกันคัดค้านแผนการปลูกป่า แต่ไม่เป็นผล ยิ่งไปกว่านั้นหน่วยงานของอุทยานฯ ยังกำหนดเขตโดยปิดล้อมพื้นที่ทำกินของชุมชน ทำให้ชาวชุมชนเห็นว่าการแก้ไขปัญหของตนไม่อาจแก้ไขได้โดยลำพัง จึงได้เชื่อมประสานเครือข่ายและองค์กรพันธมิตร ทั้งจากหมู่บ้านอื่น องค์กรพัฒนาเอกชน จัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำคลองครามขึ้นและยื่นเสนอแผนการจัดการพื้นที่ ผลจากการรวมตัวของชาวชุมชนสามารถยกเลิกโครงการสัมปทานปลูกป่า เกิดความร่วมมือของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนได้ออกกฎระเบียบชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชน ผลจากการริเริ่มของท้องถิ่น

⁷ถ้าไม่ระบุเป็นอย่างอื่นในส่วนนี้จะสรุปความจาก UNDP (2003)

ดังกล่าวทำให้ต้นน้ำคลองครามฟื้นตัวขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านความหลากหลาย ทางชีวภาพ รายได้ของชุมชน
คลองครามจึงกลายเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญยิ่งของชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นป่าต้นน้ำ ที่มีคุณค่ายิ่งทั้งต่อประชาชน
ในพื้นที่และของสังคมโดยรวม

- รื้อสร้างนโยบายจัดการที่ดินที่เป็นธรรมของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจนภาคใต้

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อคนจนภาคใต้ เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระบี่ พังงา นครศรีธรรมราชและชุมพรที่ประสบปัญหาไม่มีที่ดินทำกิน
จึงรวมตัวกันเพื่อผลักดันให้มีการทบทวนนโยบายรัฐที่เปิดและเอื้อให้นายทุนเข้ามาเช่าที่ดินขนาดใหญ่ของรัฐใน
ระยะยาว 20-30 ปี และสามารถต่อ/ขยายระยะเวลาการเช่าได้อีกหากต้องการ ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหว
ของเครือข่ายจะเน้นไปที่การเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเช่าที่ดิน การทุจริตและคอร์รัปชั่นของข้าราชการในพื้นที่
การร่วมมือของนายทุนกับนักการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นที่พยายามผลักดันการเช่าที่ดินต่อภายหลังหมดสัญญา
โอกาสที่สูญเสียไปของสังคมจากการให้เช่าที่ดินอย่างไม่เป็นธรรม และนำข้อมูลเหล่านี้มาเปิดโปงกับสาธารณชน
ผ่านสื่อทั้งระดับท้องถิ่นหรือสื่อมวลชนระดับชาติ และเมื่อข้อเรียกร้องไม่ได้รับการขานรับจากรัฐบาล จึงมีการ
ระดมมวลชนจำนวนมากเข้ายึดพื้นที่และที่ดินที่หมดสัญญาเช่าและกำลังจะได้รับการต่อสัญญาใหม่ แล้วจัดตั้งชุมชน
มีการจัดระบบชุมชน ให้การศึกษา จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ขึ้นในชุมชนใหม่ ขณะที่รัฐบาลก็พยายามทำลายความชอบธรรม
ของการเคลื่อนไหว มีการกล่าวหาต่าง ๆ นานากับผู้ชุมนุม ไม่ว่าจะเป็น “แกนนำรับเงินมาจากนายทุนใหม่”, “ผู้เข้าร่วม
ชุมนุมเป็นอดีตคอมมิวนิสต์”, “ม็อบนี้เป็นม็อบที่แปรสภาพออกไปแล้ว ไม่ใช่การชุมนุมที่บริสุทธิ์อีกต่อไป...”, ฯลฯ
การพยายามเบี่ยงเบนปัญหาที่แท้จริงของการชุมนุม การใส่ร้ายป้ายสีผ่านสื่อรัฐ กลายเป็นที่มาของการประกาศ
“สู้ตาย” ด้วยอาวุธที่พวกเขา มิได้ว่าจะเป็น มีด พร้า จอบ เสียม มีดกรีดยาง เป็นต้น และเป็นที่มาของการเข้าสลาย
การชุมนุมด้วยความรุนแรงของเจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจในระยะต่อมา แม้ว่าอาวุธที่พวกเขา/และเธอ
เหล่านั้นประกาศสู้จะเป็นเพียงสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงอาชีพ วิถีชีวิตและความเป็นอยู่เท่านั้น แกนนำคนหนึ่ง
ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า “...การประกาศสู้ตายของเราได้แรงให้รัฐบาลได้ตัดสินใจเร็วขึ้นเท่านั้นเอง... เราทำเพื่อให้
สังคมได้รับรู้ปัญหาความเดือดร้อนของเรา ยอมเจรจา เราไม่ได้ยึดเป็นที่ดินทำกินถาวร แต่ยึดเพื่อให้มีการทบทวน
นโยบายที่ดินอย่างแท้จริงเป็นจริงเป็นจังและเป็นธรรมกับคนจน...” ในวันที่แม้ว่าข้อเรียกร้องของเครือข่ายฯ จะยังไม่บรรลุ
แต่ก็ก่อผลสะท้อนเชิงนโยบาย มีการจัดตั้งคณะกรรมการทบทวนสัญญาการเช่าที่ดินรัฐและการจัดสรรที่ดินทำกิน
ให้กับเกษตรกร

กล่าวได้ว่าการตอบโต้และโต้ต้นทางอัตลักษณ์ของชุมชนดำเนินไปทั้งในลักษณะของการรวมตัว รวมกลุ่ม
ของกลุ่มคนเล็ก ๆ เพื่อตอบโต้อัตลักษณ์ครอบงำอย่างเงียบ ๆ เรียบง่ายแต่แฝงความหมายเข้าไปในทุกขั้นตอนและ
กระบวนการการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และการเคลื่อนไหวผ่านการระดมมวลชนและประชาสังคมเพื่อต่อรอง
โต้ต่อการยึดยึดและกระทำการจากรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการพัฒนาที่ก่อให้เกิดปัญหา ผลที่เกิดขึ้น
จากการเคลื่อนไหวชี้ให้เห็นถึงการสร้างอำนาจของชุมชนที่คอยสั่งสมและถักทอขึ้นมาและมีผลต่อการปรับรูป
ความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นใหม่ อันเป็นความสัมพันธ์ที่แสดงออกให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะว่า “ศักดิ์ศรีและวิถี
ชีวิตของชุมชนนั้นสำคัญกว่าผลประโยชน์ที่หยิบยื่นมาโดยที่ไม่มีส่วนรู้เห็นหรือตัดสินใจ”

4. บทสรุปเพื่อเริ่มต้น

แม้ว่าตัวตนและอัตลักษณ์ของคนและชุมชนในภาคใต้จะถูกตีความและให้ความหมายในแบบใด แต่สำหรับคน/ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ หาได้เป็นอุปสรรคขัดขวางวิถีและครรลองในการดำรงชีวิตของตนแต่อย่างใด ซ้ำยังแปรเปลี่ยนเป็นคุณค่าและพลังในการขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อการพัฒนาชุมชนอย่าง ยั่งยืนและมีศักดิ์ศรีมากยิ่งขึ้น ผ่านการตีความและให้ความหมายอัตลักษณ์จากการรวมตัว รวมกลุ่มและสร้างกิจกรรม การพัฒนา เพื่อต่อรอง ตอบโต้ และได้ต้อนอัตลักษณ์ครอบงำของรัฐและสังคม ขณะเดียวกันก็นำอัตลักษณ์มาสร้าง ศักยภาพและอำนาจสำหรับเคลื่อนไหวและการกระทำการ (Tarrow, 1998) จนสามารถสร้างวาทกรรมการพัฒนา จากรากหญ้าให้มีพื้นที่และตำแหน่งแห่งที่ในประชาสังคม

แต่กระนั้นก็ดี แม้ว่าการพัฒนาแนวอัตลักษณ์จะสามารถนำไปสู่การสร้างพลังอำนาจของชุมชน เกิดการ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้าง สร้างระบบสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมขึ้นมาใหม่ แต่ยังมีแรงต้านและคัดค้านการเปลี่ยนแปลงอย่างแข็งขันจากกลุ่มอำนาจเก่าในสังคม (UNDP, 2003) การสถาปนา อำนาจที่แท้จริงของชุมชนยังมีหนทางอีกยาวไกล *นี่เป็นเพียงเสียงที่เริ่มต้นกู่ก้องมาจากชุมชนท้องถิ่น แต่ก็เริ่ม ดังและฟังชัดขึ้นทุกวัน*

อ้างอิง

- กิตติพัฒน์ นนทปัทมดุษย์. 2547. เอกสารประกอบการสอนวิชาสศ 602 เรื่องทฤษฎีวิพากษ์และแนวคิดของ งานสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมภาค1/2547. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา)
- จตุรฤ หยูทอง. 2542. “วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวใต้”, ทักษิณคดี. 5 (2, มกราคม, 2542), 34-45.
- จำนง แรกพินิจ. 2537. รายงานการวิจัยเรื่องแชร์แรงงาน. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2541. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. 2540. การเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ : ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชนสังคม ในต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก.
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2547. อำนาจชุมชน. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ (อัดสำเนา).
- ณรงค์ เพชรประเสริฐ, บก. 2544. สวัสดิการโดยภาคชุมชน (๑) กลุ่มอมรทรัพย์. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.
- ธีรยุทธ บุญมี. 2547. ประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- ประสิทธิ์ ลีปรีชา. 2547. “การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง”, ใน วาทกรรมอัตลักษณ์. หน้า 31-72. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. บรรณาธิการ. 2546. อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

- พัฒนา กิตติอาษา. 2546. ท้องถิ่นนิยม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ไพบูลย์ ดวงจันทร์ และคณะ. 2540. รายงานการศึกษาและจัดทำแผนพัฒนาภาคใต้ ชั้นกลาง ครั้งที่ 1. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- รัตนา บุญมีธนะ. 2546. “พิธีมะเนากับตัวตนคนกะลีน”, ใน อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ. หน้า 117-172. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- วิมลมาศ ปถุชากุล. 2547. “การกอบกู้อัตลักษณ์ชนบทใต้ในเรื่องสั้นของนักเขียนชาวใต้”, เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ : เวทีมนุษยศาสตร์ไทย วันที่ 26-27 สิงหาคม 2547. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สงบ ส่งเมือง. 2546. เศรษฐกิจหมู่บ้านชุมชนภาคใต้. กรุงเทพฯ : สถาบันวิทรรศน์.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. 2547. ลุงยงค์, ชุมชนพึ่งตนเอง ตัวตนคนไม่เรียง. กรุงเทพฯ.
- สุทธาสินี จิตรกรรมไทย. 2547. “ลุงยงค์ แม็กไซไซ เนาะแนวพัฒนาท้องถิ่น”, มติชนรายวัน. 8 ตุลาคม 254, หน้า 34.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2542. “ออกปาก-กินวาน”, ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย.
- _____. 2544 โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุริชัย หวันแก้ว. 2543. กระบวนการทำให้เป็นชายขอบ. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 วันที่ 19-20 ธันวาคม 2546. จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2543. อัตลักษณ์. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ 2 วันที่ 19-20 ธันวาคม 2546. จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อรัญญา ศิริผล. 2544. ฝันกับคนม้ง : พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อาดม เดชทองคำ. 2543. หัวเขือกัวชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2544. ผูกโยด : วิถีและพลังของการผูกเกลือ ผูกดอง และชนบนิยมอุปลัมปี. นครศรีธรรมราช : สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2541. “อานาจ”, ใน แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. หน้า 171-178. อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Canel, E. 2000. “New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory : The Needs for intergration”, in Community Power and Grassroots Democracy. P 189 -221. Alfonso, Dilla

- H. and Kaufman, M., eds. London : Zed Books.
- Dorothy, H. and et.al. 1998. Identity and Agency in Cultural Worlds. USA : Harward University Press.
- Hall, S. ed. 1997. Representation : Cultural Representations and Signifying Practice. London : SAGE Publication.
- Kaufman, M. 2000. "Community Power, Grassroots Democracy, and the Transformation of Social Life", in Community Power and Grassroots Democracy. P 1-24. Alfonso, Dilla H. and Kaufman, M., eds. London : Zed Books.
- Mead, R. 2004. "Democracy and Participation : Popular Protest and New Social Movement (Book Reviews)", Community Development Journal. 39 (3, 2004), 306-314.
- Popenoe, D. 1993. Sociology. 9 th ed. New Jersey : Prentice Hall.
- Rose, P. 1995. "Intergroup Relations : Political Action and Identity in the Deaf Community", Journal of Disability and Society. 10 (4, 1995), 521-528. [Online]. Available : <http://www.tandf.co.uk/journal/titles>. (Access Date : December, 2004).
- Scott, A. 1990. Ideology and the New Social Movement. London : London University.
- Tarrow, S. 1998. Power in Movement. 2 ed. USA : Cambridge University Press.
- UNDP. 2003. Human Development Report - 2003. [Online]. Available : <http://www.undp.or.th/Publication/NHDR3/2-Chapter1-5.pdf>. (Access Date : April, 2004).
- Vanderveest, P. 1993. "Construction Thailand : Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship", Comparative Studies in Society and History. 35(1, 1993).